

ВІДНОВЛЕННЯ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ПІСЛЯ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

За підрахунками науковців, Друга світова війна нанесла матеріальних збитків Радянському Союзу на 2 трлн. 569 млрд. крб. Серед усіх союзних республік найбільших матеріально-технічних втрат понесла Радянська Україна [1]. Вслід за визволенням радянської території від німецько-фашистських військ влада розгортала роботу з нормалізації життя та відновлення промислового та сільськогосподарського виробництва, що було неможливим без спеціалістів різної кваліфікації, кількість яких за роки війни значно скоротилась. Однією з умов швидкого відродження господарства стало завдання відновлення роботи вузів країни та випуску кваліфікованих фахівців.

Радянські науковці розглядали питання історії освіти України, її повоєнне відродження в контексті загальних процесів у вузах СРСР. У роботах радянських дослідників Є.В. Чуткерашвілі [2], К.Т. Галкіна [3], присвячених проблемам розвитку радянської вищої школи, питання української вищої освіти розглядалися фрагментарно, не було визначено особливостей розвитку української вищої та шкільної освіти, його специфічних рис. Після проголошення незалежності вітчизняні дослідники звернулись до вивчення історичного досвіду та традицій освіти України. Проблеми повоєнного відновлення освіти України сформульовані у статті Б. Чижевського [4]. Однак період повоєнної відбудови навчальних закладів різного рівня в Україні ще недостатньо досліджений істориками. Мало приділялось уваги повоєнному відновленню педагогічної вищої освіти, яка є вагомим складовою підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

Розвиток вищої педагогічної освіти у післявоєнний період представлений широким колом джерельних матеріалів. У фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України зберігаються документи, які висвітлюють як діяльність вузів, так і Міністерства освіти УРСР. Українські та загальносоюзні періодичні видання повоєнних років характеризують загальні тенденції розвитку освіти, її проблеми: “Учительская газета”, “Вестник высшей школы”, “Молодь України”, “Радянська освіта”, “Радянська Україна”. Нормативно-правові акти опубліковані у спеціальних виданнях: “Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР”, “Бюллетень Министерства высшего образования СССР”.

Автор статті, не претендуючи на вичерпність, пропонує зробити спробу визначити, яким чином відновлювалась зруйнована війною мережа педвузів УРСР, завдання та вирішення проблем повоєнного відродження підготовки педагогів.

Негайне повернення студентів у вузи, навчання в яких було припинене війною, та збільшення кількості зарахованих абітурієнтів на перші курси повинні були забезпечити випуск фахівців, необхідних для повоєнної відбудови держави. Однак постає питання: чи була достатня кількість молоді, яка могла стати абітурієнтами вузів, тобто мала необхідну для цього закінчену повну середню освіту та матеріальні можливості для здобуття вищої освіти? Війна припинила шкільне навчання у багатьох районах держави, тому невідкладне відродження шкільного навчального процесу стало одним із першочергових завдань влади. У свою чергу, поновлення навчання у школах вимагало нормалізації підготовки педагогічних кадрів у вузах країни.

Після війни перед урядом СРСР гостро постала проблема нестачі кадрів у шкільних закладах. Так, за офіційними даними, у 1944 р. у 20 звільнених від німецько-фашистських окупантів областях України не вистачало 30 498 педагогів [5]. Проблема кадрового забезпечення шкіл після війни стояла настільки гостро, що вакансії шкільних вчителів заповнювали спеціалістами, які пройшли підготовку лише на короткострокових підготовчих курсах.

Педагогічні вузи України з 1943 р. почали поступово відновлювати навчання

студентів та готувались до проведення вступних іспитів абітурієнтів. Згідно з “Законом про п’ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства УРСР на 1946-1950 рр.” педагогічні вузи УРСР до кінця п’ятиріччя були зобов’язані збільшити кількість студентів у порівнянні з довоєнним часом та випустити 40,7 тис. учителів [6].

Відродження вищої освіти відбувалося у складній соціально-економічній ситуації, що ускладнювало завдання відновлення вищих навчальних закладів. Значно зменшувало популярність педагогічної освіти також те, що молоді вчителі отримували призначення на роботу у сільські та районні школи, в яких найбільше бракувало педагогічних кадрів. Життя у повоєнному селі було важким: зима 1946/47 рр. відзначилась черговим голодомором. Тому навіть у суворі сталінські часи, чимало молодих вчителів не прибували на місце свого призначення. Проведена перевірка у лютому 1948 р. Міністерством Державного контролю УРСР стану учительських кадрів виявила численні факти неприбуття випускників педагогічних навчальних закладів у школи, де їх чекали. Наприклад, у Харківській області протягом 1945-1948 рр. з’явилося на роботу з 700 випускників лише 203, тобто 29%, по Сталінській області з 872 випускників не прибуло 389, а це майже 45% [7].

Негативно впливала на виконання завдання відновлення довоєнної кількості студентів у вищих навчальних закладах плата за навчання у VIII – X класах середньої школи. За продовження освіти у старших класах була встановлена плата 200 крб. на рік у Києві та 150 крб. в інших містах та селищах. Платним було також навчання в училищах та вузах. Наприклад, за навчання у педагогічному вузі у Києві необхідно було платити 400 крб. на рік, в інших містах та селищах – 300, заочна освіта коштувала у половину менше [8.-С.19-21].

Керівництву вищими навчальними закладами належало з відповідальністю поставитися до організації конкурсного відбору абітурієнтів у педагогічні вузи [9]. Для популяризації педагогічної освіти влада рекомендувала використовувати різні форми профорієнтаційної роботи серед молоді: радіопередачі, районну й обласну пресу, плакати-об’яви, роз’яснювальні бесіди.

Проте у 1945 р. великого конкурсу на вступних іспитах у педагогічні та учительські інститути не було. В інтерв’ю кореспонденту газети “Молодь України” начальник Управління у справах вищої школи при Раднаркомі УРСР С.М. Бухало визнавав, що кількість поданих заяв у педагогічні та учительські інститути не перевищувала кількості місць [10]. Міністерство освіти УРСР у підсумках роботи вузів України у 1946/47 навчальному році звертало увагу на плинність студентів педагогічних навчальних закладів: у цілому за цей рік кількість студентів педагогічних вузів України зменшилась на 7,5%. Працівники Міністерства освіти вважали, що причини скорочення чисельності студентів педагогічних та учительських інститутів полягали у тому, що частина студентів перейшла за власним бажанням до інших вузів, частина з них – відрахована за незадовільне навчання. Крім того, багато зарахованих студентів не з’явилися на навчання на початок навчального року. Однак були й такі, що залишили навчання через незадовільне матеріальне становище, їх відсоток був великий. Наприклад, з 80 студентів, що пішли з Кіровоградського педінституту у 1946/47 році, 63 чол. (приблизно 79%), залишили навчання у зв’язку з хворобою, поганим матеріальним становищем або переїздом батьків [11.-Ф.166.-Оп.15.-Спр.306.-Арк.86].

Керівництво країни формувало через пресу у свідомості громадян уявлення про виключну важливість виховання підростаючого покоління для розвитку держави та зміцнення її сили. Постійне акцентування уваги на тому, що вчитель виконує у радянському суспільстві найважливішу місію, від якої залежить майбутнє СРСР надавало ілюзії елітності діяльності вчителя. Радянська преса невпинно стверджувала, що оскільки уряд та партія довіряє педагогам виховання дітей, то працювати у школі можуть тільки найкращі. Відчуття елітності та особливої виключності вчителювання були покликані заохотити молодь здобувати педагогічну освіту.

Для популяризації педагогічної професії використовувалось також матеріальне заохочення. Одним із засобів підвищення престижності професії вчителя стали пільги для

молодих спеціалістів у вирішенні житлового питання. Ці пільги мали особливу привабливість, адже у повоєнній Україні гостро стояла проблема відновлення житлового фонду країни. Місцеві органи влади повинні були надати молодому спеціалісту-педагогу довготерміновий кредит на спорудження будинку або надати вже готове житло [12.-С.16]. Однак усі ресурси держави були спрямовані на відродження промисловості та виробництва. Тому місцева влада не завжди знаходила можливості для фінансування у достатніх обсягах будівництва житла для вчителів.

Крім пільгового забезпечення житлом з 31 січня 1948 р. діти вчителів, вчителів-пенсіонерів, директорів і завідувачів навчальною частиною початкових, семирічних та середніх шкіл звільнялись від оплати за навчання у VIII-X класах середніх шкіл, педагогічних училищ, учительських та педагогічних інститутах [9].

У період, що розглядається, постало завдання підвищення якості підготовки спеціалістів у вузах СРСР, яке неможливе без перегляду та впорядкування навчальних планів та програм, поліпшення методології викладання.

З метою підвищення якості підготовки вчителів для шкіл були внесені зміни до правил прийому до педагогічних вузів. Вчителів готували в університетах, педагогічних та учительських інститутах. Педагогічні інститути, з трьох або чотирьох річним строком навчання, готували викладачів для середньої десятирічної школи. Університети та педагогічні інститути давали спеціалістів із закінченою вищою освітою. Стрімке зростання кількості семирічних шкіл у середині 30-х років зумовили створення у 1934 р. учительських інститутів з дворічним строком навчання. В них готували спеціалістів з незакінченою вищою освітою, які могли викладати лише тільки у семирічних школах. На відміну від педагогічних, до учительських інститутів приймали після дев'ятого класу середньої школи. Та вже з 1946 р. в усі вищі навчальні заклади, в тому числі й в учительські інститути, приймалися лише особи, які мали повну середню освіту, тобто десятирічну [13.-С.10-15].

У зв'язку з завданням підвищення якості підготовки спеціалістів на сторінках періодичних видань викладачі педвузів неодноразово обговорювали програми підготовки вчителів. Їх погляди збігались у тому, що підготовку педагогів необхідно розширити дисциплінами з методики викладання, психології, педагогіки. Це було враховано при складанні нових навчальних програм педагогічних вищих навчальних закладів 1951 р. [14.-С.34-37]. Зміни в навчальних програмах були спрямовані на розширення професійної педагогічної підготовки майбутніх вчителів. Була збільшена кількість годин теоретичних курсів з психології, педагогіки, методики, вивчення яких намагалися ув'язати з практикою у школах.

Після війни значно зросла зацікавленість уряду СРСР у розвитку фізичного виховання молоді та дітей. На XIII пленумі ЦК ВЛКСМ розглядались питання про важливість розвитку фізкультурної та спортивної роботи серед молоді. Згідно з прийнятим рішенням ЦК ВЛКСМ у програми школи та вузів були внесені відповідні корективи – значно розширені заняття з фізичного виховання. У свою чергу, це зумовило потребу шкіл у кваліфікованих вчителів фізкультури. Для цього в країні почали відкривати факультети та окремі навчальні заклади фізичного виховання та спорту. Наприклад, у 1949 р. у Кам'янець-Подільському та Черкаському педінститутах були відкриті факультети фізичного виховання та спорту [15.-С.5].

У повоєнній школі, окрім учителів фізкультури, не вистачало кваліфікованих викладачів іноземної мови. Постанова ЦК ВКП(б) від 25 серпня 1932 р. вводила обов'язковим вивчення однієї іноземної мови учнями середніх шкіл. Виконання цієї постанови було ускладнено браком учителів англійської та французької мов із закінченою вищою освітою [16.-С.15-16]. З метою забезпечення шкіл учителями іноземних мов мережа їх підготовки була значно розширена. В Україні у 1949/1950 навчальному році були відкриті відділи іноземних мов учительських інститутів при Вінницькому, Ворошилоградському, Житомирському, Кіровоградському, Львівському, Ніжинському, Сталінському педагогічних інститутах.

Після війни одним із засобів збільшення кількості висококваліфікованих фахівців

стала також заочна форма навчання, яка, в першу чергу, повинна була охопити вже працюючих учителів. За ініціативи народного комісару освіти УРСР П.Г. Тичини, відомого українського поета, вже у 1944 р. в Україні було відновлене заочне навчання та зобов'язано вчителів, які не мали необхідного рівня педагогічної освіти, вступити до відповідних заочних відділень інститутів [17].

Для держави було зручним те, що вчителі, які вже мали досвід роботи, але не мали відповідного рівня кваліфікації, здобували вищу освіту без відриву від місця роботи. Однак у повоєнний час на заочних відділеннях в українських педагогічних вузах успішність навчання була низькою. Наприклад, у 1948/1949 навчальному році вона складала усього 68%. [18.-С.12-18]. Тому вчителям, що навчались на заочних відділеннях педагогічних вищих навчальних закладів, надавались пільги, які мали стимулювати прагнення до підвищення успішності [19.-С.26-32]. Так, учителі, що успішно складали сесію, звільнялись від оплати за навчання. Від результатів сесії також залежав розмір відшкодування витрат на проїзд на сесію. Проїзд в обидва кінці оплачувався повністю за умов складання всіх іспитів на сесії. Якщо заочник складав лише їх частину, то проїзд оплачували в одну сторону, а якщо не складав жодного – не оплачували взагалі.

Після війни значно посилилась ідеологізація та політизація навчально-виховної роботи вузів УРСР. Ідеологічне та патріотичне виховання нерідко підміняли професійну підготовку студентів. Червоною ниткою у повоєнній суспільній політиці уряду проходила боротьба з космополітизмом, яка наклала свій відбиток на розвиток вищої освіти України. Ідеологічну підготовку та патріотичне виховання спеціалістів у вузах СРСР забезпечували політична економія та курс марксизму-ленінізму. До викладання цих двох дисциплін були підвищені вимоги. Неодноразово проголошувалась необхідність сумлінного ставлення до викладання марксизму-ленінізму та політекономії, покращення методики їх викладання. Комсомольські та партійні організації пильно стежили за виконанням студентами навчальних програм. Результати численних перевірок стану викладання курсу марксизму-ленінізму викривали недоліки та серйозні хиби. Керівництво наполегливо заклиало звернути увагу на них та негайно внести корективи у свою роботу. Прикладом слугують матеріали перевірки стану викладання марксизму-ленінізму у педагогічних вузах України у 1947 р., які виявили, що викладачі слабо висвітлюють протилежність буржуазного та пролетарського світоглядів, не показують належним чином зв'язок теорії з сучасністю [20.-С.6-8]. Особливий критиці піддавались формальність та сухість викладання матеріалу, без належного обґрунтування та доказів, що, на думку чиновників, призводило до поверхового засвоєння матеріалу студентами.

На деякі зміни в навчальних планах вузів впливали суспільно-політичні акції у СРСР. Так, характерною ознакою сталінської епохи була боротьба з генетикою, одним з актів якої стала IV сесія ВАСГНІЛ 1948 р. Відповідно до висновків, зроблених на сесії, навчальні програми біологічних дисциплін у шкільних навчальних закладах та вузах вимагалось переглянути та впорядкувати [21.-С.17-20]. Це стосувалось також і педагогічних вузів.

Таким чином, у перші повоєнні роки керівництву УРСР вдалося у стислий термін відновити навчання у вищих педагогічних навчальних закладах та випуск спеціалістів. На республіканській нараді працівників вищої освіти, яка відбулась 1-3 червня 1945 р., начальник Управління педвузами НКО УРСР І.Ф. Строя заявив, що вже у 1944/1945 навчальному році була відновлена довоєнна мережа педагогічних вузів України [22].

У складних соціально-економічних умовах післявоєнної відбудови вдалось організувати прийом студентів в інститути та університети країни, налагодити випуск спеціалістів. Досягнення таких результатів у відновленні підготовки кваліфікованих педагогів було можливим завдяки, головним чином, комплексній державній політиці, що включала у цей період цілу систему надзвичайних заходів. Але платою за провідну роль держави у цьому процесі став надмірний ідеологічний тиск та жорсткий контроль за змістом навчання.

1. Рогачевская Л.С. Социалистические соревнования в СССР. Исторические очерки 1917-1970 гг. – М., 1977.
2. Чуткерашвили Е.В. Кадры для науки. (Специалисты высшей квалификации в СССР и в капиталистических странах). – М., 1968.
3. Галкин К.Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР. – М., 1958.
4. Чижевський Б. Освіта у післявоєнні роки // Освіта України. – 2003. – 24 червня.
5. Педагогічні кадри // Радянська Україна. – 1944. – 11 липня.
6. Закон про п'ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства УРСР на 1946-1950 рр. // Молодь України. – 1946. – 5, 6 вересня.
7. Про поліпшення підготовки учительських кадрів. Наказ №535 від 31 березня 1948 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства Української РСР. – 1948. – №8.
8. Про плату за навчання у вишах, технікумах і VIII-X класах середніх шкіл. Директивний лист №13-07 від 4 червня 1949 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1949. – №11.
9. Організовано провести набір у педагогічні учбові заклади // Молодь України. – 1945. – 1 червня.
10. В вузах України почались вступні іспити // Молодь України. – 1945. – 9 серпня.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
12. Про будівництво житлових будинків для вчителів при початкових і семирічних сільських школах УРСР. Наказ №499 від 13 квітня 1949 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1949. – №8.
13. Новиков С.А. Пути развития высшего педагогического образования // Вестник высшей школы. – 1945. – №1.
14. Суворов Н.П. Новые учебные планы педагогических институтов // Вестник высшей школы. – 1951. – №9.
15. Про відкриття у 1949 році факультетів фізичного виховання та спорту в Кам'янець-Подільському та Черкаському педінститутах. Наказ №987 від 24 вересня 1949 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1949. – №19-20.
16. Про відкриття відділів іноземних мов в учительських інститутах. Наказ №650 від 4 червня 1949 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1949. – №11.
17. В Наркомпросе УССР // Учительская газета. – 1944. – 14 июня.
18. Про підсумки заочної педагогічної освіти за 1948/1949 навчальний рік та завдання на 1949/1950. Наказ №1089 від 2 листопада 1949 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства Української РСР. – 1949. – №21-22.
19. Про норми та порядок оплати професорсько-викладацького персоналу педвишів, про видатки на утримання учителів-заочників та про стипендіальне забезпечення студентів. Директивний лист №17 від 28 червня 1947 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства Української РСР. – 1947. – №9.
20. Про стан викладання основ марксизму-ленінізму в педагогічних вишах УРСР. Наказ №2758 від 13 грудня 1947 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства Української РСР. – 1948. – №1.
21. Про стан викладання біологічних дисциплін у педагогічних вишах, педучилищах і школах УРСР та про заходи докорінного поліпшення викладання біологічних наук у світі рішень IV сесії Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В.І. Леніна та республіканської наради наукових працівників і практиків-мічурінців. Наказ №1777 від 7 вересня 1948 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1948. – №7.
22. Республіканська нарада працівників вищої освіти // Радянська освіта. – 1945. – 8 червня

SUMMARY

The article studies the process and function of the system of training secondary school teachers in Ukrainian higher schools during the period after the World War II. On the background of the obvious effectiveness of the pedagogical higher management and the teaching staff? The increase of students' russification and the role of ideologi is being traced. The broad factual material convincingly demonstrates how the excessive politization of the educational and research activities essentially imhtded and often substituted the professional training of secondary school teachers.

